

Jean-Léon Gérôme i Stanisław Chlebowski. Dzieje przyjaźni

Agata Wójcik

Peer review and editing organized by:

Międzynarodowe Centrum Kultury / International Cultural Centre, Kraków

Reviewers:

Barbara Ciciora, Monika Rydiger

English version available at:

(RIHA Journal 0014)

Abstract

Celem artykułu jest nakreślenie dziejów znajomości Jean-Léon Gérôme i Stanisław Chlebowski. Do rekonstrukcji historii przyjaźni malarzy wykorzystano niepublikowane dotychczas materiały źródłowe dotyczące życia i twórczości Chlebowskiego. Artyści poznali się na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku. Szczególnie zacieśnili znajomość podczas pobytu Gérôme'a w Stambule w roku 1875. Chlebowski gościł wówczas Gérôme'a w swym domu. Po przeprowadzce Chlebowskiego do Francji mistrz ułatwił Polakowi wejście w świat artystyczny, chętnie udzielał mu rad i podsuwał tematy. Znajomość malarzy przerwała choroba Chlebowskiego i jego powrót do Polski. Ostatnim akordem tej przyjaźni było opowiadanie Léontine de Nittis, opublikowane w roku 1892.

- - - - -

- [1] Jean Lecomte du Noüy, Odilon Redon, Thomas Eakins, Hamdi Bey, Mary Cassatt – lista malarzy, którzy kształcili się pod kierunkiem Jean-Léon Gérôme'a jest bardzo długa. Przez prawie czterdzieści lat z pracowni Gérôme'a wyszło ponad dwa tysiące studentów pochodzących z Europy i Ameryki, wielu z nich odniosło znaczący sukces. Dla niektórych praca z Gérôme'em, który był dużą indywidualnością, była niemalże torturą. Natomiast dla innych jego twórczość stała się wzorem, a nawet ideałem. Niejednokrotnie uczniowie ci w niewolniczy sposób zaczęli kopiować jego styl¹. Stanisław Chlebowski, mimo iż był uczniem Gérôme'a dosyć krótko, przez wiele lat przyjaźnił się z artystą i uznawał go za swego mistrza.
- [2] W roku 1859 Stanisław Chlebowski, student petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych, otrzymał wielki złoty medal tejże uczelni i sześćoletnie stypendium umożliwiające kształcenie się za granicą². Młody malarz udał się w podróż po Europie, jego celem był Paryż, gdzie postanowił kontynuować edukację artystyczną³. Prawdopodobnie Chlebowski kształcił się pod kierunkiem Gérôme'a w jego prywatnym atelier, które zaczęło

¹ Gerald Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, Paris 1986, 168-177. Na temat amerykańskich uczniów Gérôme'a zob.: H. Barbara Weinberg, *The American pupils of Jean-Léon Gérôme*, Fort Worth, 1984.

² P. Petrov, *Sbornik materialov dlja istorii S. Peterb. Akademii Chudozestv*, Petersburg 1866, vol. 3, 287, 305.

³ Do Paryża Chlebowski przyjechał zapewne w roku 1861, świadczy o tym rysunek ukazujący palmę podpisany – 26 V 1861 Paris, zob. Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska, Kraków (dalej BJ), Fotografie portretowe Stanisława Chlebowskiego i innych osób, jego obrazów oraz zdjęcia z pobytu w Turcji, Przyb. 239/04.

funkcjonować po roku 1860, a na pewno istniało w połowie roku 1862⁴. Bez wątpienia mieszkając w latach 1864-1876 w Turcji malarz dobrze już znał Gérôme'a i traktował go jako swego mistrza. Przy swym nazwisku, w katalogach Salonów paryskich, umieszczał później informację, że jest jego uczniem⁵.

1 Portret Stanisława Chlebowskiego, lata 60. XIX w.,
repr. za "Kłosa" 1871, półrocze I, s. 372

- [3] Gdy Chlebowski przybył do Paryża, Gérôme był już artystą opromienionym sukcesami, zapewniającymi mu pozycję w świecie artystycznym. Gérôme z powodzeniem zadebiutował na Salonie paryskim w roku 1847 obrazem *Walka kogutów*, będącym przykładem nurtu neogreckiego w jego twórczości. Kolejne lata przyniosły następne triumfy. W roku 1850 płótno *Greckie wnętrze* zakupił książę Napoléon, uznanie zyskały także inne dzieła eksponowane na Salonach paryskich; wśród nich możemy wymienić: *Pojedynek po balu* (Salon 1857), *Śmierć Cezara* (Salon 1859), *Króla Kandaulesa* (Salon 1859), *Fryne przed Areopagiem* (Salon 1861). Posypały się również zamówienia oficjalne, Gérôme wykonał malowidła w kościele St Martin-des-Champs, Saint-Séverin, w sławnym domu księcia Napoléona na Avenue Montaigne. Artysta jako osoba o szczególnym poważaniu w kręgach artystycznych pełnił również liczne zaszczytne funkcje, między innymi w roku 1864 zostało mu powierzone stanowisko profesora Szkoły Sztuk Pięknych w Paryżu. Nazwisko Gérôme'a jest obecnie kojarzone przede wszystkim z obrazami o

⁴ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 64, 66, 164, 165, 166.

⁵ *Explication des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure et lithographie des artistes vivants*, Paris 1877, 60 ; Paris 1878, 44; Paris 1879, 52.

tematyce orientalnej. Pierwsze orientalistyczne sceny rodzajowe malarz zaprezentował na Salonie w roku 1857 – inspiracją do ich powstania była podróż artysty do Egiptu. Mimo iż Gérôme kilkakrotnie powracał do tematyki historycznej (*Ludwik XIV i Moliere*, *Szara Eminencja*, *Tulipanowe Szaleństwo*), twórczość artysty zdominowały dzieła ukazujące wschodnie sceny rodzajowe: grających w szachy, odpoczywających w bramie baszybuzuków, tancerki brzucha, sceny w łaźniach, sprzedaż niewolnicy, modlitwy, bazary, handlarzy ulicznych, wschodnie piękności, sceny pustynne i tym podobne. Gérôme'owi udawało się z łatwością i za wysokie sumy sprzedawać swoje dzieła. Było to tym łatwiejsze, że malarz ożenił się z Marią Goupil, córką marszanda i antykwariusza Adolfa Goupila⁶.

- [4] W drugiej połowie XIX wieku Jean-Léon Gérôme stał się czołowym przedstawicielem orientalizmu w malarstwie francuskim, a zwłaszcza jego nurtu "etnograficznego". Określenia tego użył charakteryzując Gérôme'a Emile Galichon ("Gazette des Beaux-Arts", 1868). Chciał tym samym podkreślić fotograficzny sposób oddawania szczegółów, niezwykłą precyzję w wykończeniu dzieła, a także wrażenie etnograficznej wierności. Postawę artystyczną Gérôme'a zapowiadały wcześniejsze zjawiska – uważne obserwowanie przez malarzy życia Wschodu, studiowanie publikacji naukowych, podróże artystów z ekspedycjami badawczymi. Już Alexandre-Gabriel Decamps zapewniał, iż jego dzieło z roku 1836 przedstawiające tureckie dzieci bawiące się z żółwiem, ukazuje scenę, którą można bardzo często zaobserwować na wschodniej ulicy. Duży wpływ na malarzy miała publikacja Edwarda Williama Lane'a *Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836) powstała dzięki bezpośrednim studiom autora. Malarze zdecydowali się również na udział w wyprawach badawczych. Jules Laurens w roku 1846 wyruszył wraz z geografem Xavierem Hommaire'm w pełną niebezpieczeństw podróż do Persji. Artyści, aby lepiej zrozumieć i oddać koloryt Wschodu, zdecydowali się nie tylko na podróże, lecz także na mieszkanie w krajach Lewantu. Uczynił tak na przykład John Frederick Lewis, który spędził dziesięć lat w Kairze⁷. Cechy "etnograficznego" orientalizmu odnajdujemy w twórczości takich malarzy jak: Albert Aublet, Rudolf Ernst, Arthur Ferraris, Jean Lecomte du Noüy, Benjamin-Constant, Osman Hamdi Bey, Ludwig Deutsch, Charles Bague. W drugiej połowie XIX wieku artyści wzbogacili tematykę swych dzieł o sceny z życia codziennego Wschodu – targi, kawiarnie, handlarzy, żebraków, baszybuzuków, jednakże motywem najpopularniejszym były sceny haremowe silnie nacechowane wymową erotyczną⁸. Mimo iż krytyka artystyczna już pod koniec lat sześćdziesiątych XIX wieku niepochlebnie wypowiadała się o realistycznym orientalizmie, nurt ten reprezentowany był na wystawach i cieszył się popularnością wśród

⁶ Zob. Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*.

⁷ Christine Peltre, *Orientalism*, Paris 2004, 107-113.

⁸ Zob. Lynne Thonton, *Women as portrayed in orientalist painting*, Paris 1994.

kolekcjonerów dzieł sztuki, aż do końca wieku⁹. W roku 1893 malarze-orientaliści założyli Société des Peintres Orientalistes Français. Stowarzyszenie zajęło się między innymi organizacją wystaw prezentujących sztukę islamską¹⁰.

- [5] Prace w paryskim atelier przerywały Gérôme'owi wyprawy artystyczne, które stały się motorem napędzającym jego twórczość. Pierwszy raz malarz zwiedził Sztambuł w roku 1855, podróżował do Turcji także w roku 1871, 1875 oraz 1879. W roku 1857 wyprawiał się w towarzystwie przyjaciół malarzy do Egiptu, powróci tam jeszcze w roku 1862, 1868, 1869, 1871, 1874 i 1880. Gérôme podróżował także po terenach Syrii, Jordanii (1862), Jerozolimy (1868), Hiszpanii (1873) i Algierii (1873, 1883)¹¹. Liczne podróże na Bliski Wschód dostarczały artyście interesujących motywów, pozwoliły również na zebranie kolekcji wschodniego rzemiosła artystycznego, która stała się jego rekwizytornią. Mistrz zachęcał do wojaży swoich uczniów, czasami zabierał ich, tak jak Alberta Aubleta, w orientalne wędrówki ze sobą¹².
- [6] Mając na uwadze powyższe stwierdzenia związane z podróżami artystycznymi Gérôme'a, bardzo prawdopodobnym jest, iż to właśnie on zainspirował Stanisława Chlebowskiego do podróży do Turcji. Artysta zdecydował się na wyjazd w lipcu lub sierpniu roku 1864¹³. Dla Chlebowskiego, który już wcześniej zwiedził Europę, była to kolejna podróż artystyczna, jednak jego wyprawa na Wschód zamieniła się w wieloletni pobyt w Stambule. Do pozostania skłoniły go zamówienia sułtana Abdul-Aziza. Z czasem artysta otrzymał posadę nadwornego malarza padyszacha, którą piastował do września roku 1872¹⁴.
- [7] W okresie pobytu Stanisława Chlebowskiego w Turcji jego kontakt z Gérôme'em uległ rozluźnieniu. Artyści odnowili znajomość jesienią roku 1873, kiedy Chlebowski pierwszy raz po dziewięciu latach odwiedził Paryż. Przygotowywał się on wówczas do malowania obrazu ukazującego *Wjazd Mahometa II do Konstantynopola*. W Paryżu zakupił ogromne płótno, farby i przybory¹⁵. Właśnie wówczas spotkał się z Gérôme'm, któremu zaprezentował swoje studia i akwarele¹⁶.

⁹ Agata Lem, "Wizja Bliskiego Wschodu i Afryki północnej w malarstwie polskim II połowy XIX i I połowy XX wieku. Wybrane wątki i zagadnienia", *Dzieła i Interpretacje*, vol. 4, 1996, 46.

¹⁰ Gerard-Georges Lemaire, *The Orient in Western Art*, Paris 2008, 270, 276.

¹¹ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 42, 44-46, 60, 78, 79, 92, 105,

¹² Lynne Thornton, *The Orientalists. Painter-Travellers*, Paris 1994, 18.

¹³ Chlebowski był w Stambule we wrześniu 1864 roku, ponieważ na fotografii podarowanej wujowi Włodzimierzowi Padlewskiemu umieścił datę 27 września 1864 roku i miejsce – Sztambuł, zob. BJ, Fotografie portretowe Stanisława Chlebowskiego i innych osób, jego obrazów oraz zdjęcia z pobytu w Turcji, Przyb. 239/04.

¹⁴ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 23 IX 1872, BJ, Przyb. 241/04,

¹⁵ List Stanisława Chlebowskiego do Józefa Ignacego Kraszewskiego, dn. 5 IX 1873, Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego, BJ, 6491/IV. List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 16 XI 1873, BJ, Przyb. 241/04.

¹⁶ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 16 XI 1873, BJ, Przyb. 241/04.

2 Stanisław Chlebowski, *Kobiety tureckie przy fontannie słodkich wód*, 1873, reprodukcja za "Kłosa" 1877, półrocze I, s. 165

- [8] Być może już wtedy, w Paryżu, Chlebowski zapraszał Gérôme'a do Stambułu. Na pewno ponawiał swoje propozycje w roku 1874, jednak Gérôme nie mógł w tym czasie przyjechać do Turcji¹⁷. W listach do rodziny Chlebowski wypowiadał się o francuskim malarzu w słowach pełnych podziwu, nazywał Gérôme'a między innymi "królem malarzów w Paryżu"¹⁸.
- [9] Gerald Ackerman w monografii Gérôme'a stwierdził, że w kwietniu roku 1875 Gérôme wyjechał do Stambułu, gdzie gościł go nadworny malarz sułtana. Autor sądził, iż malarzem tym był Abdullah Siriez¹⁹. Jednak dzięki zachowanej korespondencji Chlebowskiego możemy z całą pewnością stwierdzić, że był nim właśnie polski artysta. Już w marcu i kwietniu roku 1875 pisał on do swojej rodziny mieszkającej w Krakowie, że w najbliższym czasie odwiedzi go Gérôme²⁰. Ostatecznie przyjechał on 14 maja, towarzyszył mu malarz Antoine Eugène Ernest *Buttura*. *Francuzi zamieszkali w domu Chlebowskiego przy ulicy Aga-Hamami w dzielnicy Pera*²¹. Polak oprowadził ich po Stambule, a następnie artyści wspólnie malowali studia z natury. Pracowali bardzo

¹⁷ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 19 IV 1874; 8 VII 1874, BJ, Przyb. 241/04

¹⁸ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 1 V 1874, BJ, Przyb. 241/04.

¹⁹ Gerald Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 110.

²⁰ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 24 III 1875; 22 IV 1875, BJ, Przyb. 241/04.

²¹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 16 V 1875, BJ, Przyb. 241/04.

intensywnie – od godziny piątej rano do szóstej wieczorem²². 28 maja malarze pojechali na kilka dni do Bursy, a następnie do Adrianopola²³. Gérôme opuścił Stambuł około 30 czerwca²⁴.

- [10] Chlebowski, mieszkając w Turcji, z pasją oddawał się malowaniu studiów z natury. Podczas pobytu Gérôme'a i *Buttura* w Stambule w roku 1875, *Chlebowski pracował wraz z nimi*. Podczas tej wizyty Chlebowski namalował trzydzieści siedem studiów olejnych, które według niego były "więcej wypracowane niż wszystkie (...) dawne"²⁵. W spuściźnie malarza możemy odnaleźć co najmniej kilka zachowanych szkiców olejnych z tych "polowań" artystycznych.
- [11] Zapewne artyści pracowali razem w meczecie Rustema w Stambule, świadczą o tym zachowane studia. Jednym z nich jest, przechowywany w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki, obraz *Wnętrze meczetu*. Ukazuje on minbar i mihrab w meczecie Rustema Paszy w Stambule. Chlebowski z dużą precyzją, nie pozbawioną jednak swobody, nakreślił na płótnie ornamenty biało-niebieskich płytek, którymi wyłożone są ściany. Marmurowy minbar, zwisające spod sufitu lampy, świeczniki stojące przy mihrabie tworzą malowniczą mozaikę. Mieszanina ta jest jednak, dzięki zestawieniom kolorystycznym, bardzo stonowana; błękity, biele, brązy i beże współgrają ze sobą. W Muzeum Georges'a Garreta w Vesoul znajduje się studium autorstwa Gérôme'a również przedstawiające wnętrze meczetu Rustema Paszy w Stambule²⁶. Malarz utrwalił na nim mihrab i minbar; jego ujęcie jest niemalże identyczne jak na obrazie Chlebowskiego omawianym powyżej, od dzieła Chlebowskiego różni go tylko mniejsze dopracowanie.
- [12] Chlebowski malując z Gérôme'm w Zielonym Meczecie w Bursie, pod wpływem rozmowy z mistrzem podjął decyzję o wyjeździe z Turcji. Wyzaczył sobie jako datę opuszczenia Stambułu dzień 15 czerwca 1876 roku²⁷. Zapewne brał pod uwagę, iż w Paryżu łatwiej będzie mógł znaleźć odbiorców dla malowanych przez niego scen orientalnych. Tam byłby w centrum życia artystycznego, a prezentując swe obrazy na Salonie chciał uzyskać rozgłos i majątek. Na podjęcie tej decyzji zapewne wpłynęła także pogarszająca się sytuacja polityczna w Turcji. Wizytę Gérôme'a w Stambule i wynikającą z niej decyzję Chlebowski uznał za moment przełomowy w swoim życiu i karierze²⁸. Miał nadzieję, że na wiosnę roku 1876 mistrz odwiedzi go ponownie. Gérôme nie mógł jednak przyjechać,

²² List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 27 V 1875, BJ, Przyb. 241/04.

²³ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 27 V 1875; 26 VI 1875, BJ, Przyb. 241/04

²⁴ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 26 VI 1875, BJ, Przyb. 241/04.

²⁵ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 26 VI 1875, BJ, Przyb. 241/04.

²⁶ Lemaire, *The Orient in Western Art*, 192.

²⁷ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 28 IX 1875, BJ, Przyb. 241/04.

natomiast wizytę złożył mu jego szwagier – Albert Goupil²⁹. Pod koniec sierpnia roku 1876 Chlebowski przeprowadził się do Paryża, zamieszkał w pracowni na Montmartrze przy ulicy Burq pod numerem szóstym. To atelier o wyjątkowo dużych rozmiarach znalazł dla niego Gérôme³⁰.

3 Stanisław Chlebowski, *Baszybuzuk*, 1880, reprodukcja za "Tygodnik Powszechny" 1883, półrocze II, s. 673

- [13] W Paryżu Gérôme przyjaźnił się z przedstawicielami śmietanki towarzyskiej świata artystycznego. Wśród jego znajomych możemy odnaleźć: Léona Bonnata, Ernesta Meissoniera, Ernesta Héberta, Gustave'a Boulangera, Emanuela Frémieta, Charlesa Gounoda, Alexandra Dumas syna, Théophile'a Gautiera, Nadara, księżną Matyldę i księcia d'Aumale³¹. Gérôme był jedną z najbardziej znanych w drugiej połowie XIX wieku osób w Paryżu. Artysta nie stronił od udziału w aukcjach charytatywnych, nie zapominał też o będących w tarapatkach finansowych malarzach, pomagał na przykład Corotowi³². Sporo uwagi poświęcał swoim uczniom, żywo interesował się ich karierą i życiem osobistym, odwiedzał ich, gdy byli chorzy, pomagał zaaranżować sprzedaż ich dzieł, pisał dla nich

²⁸ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 12 VII 1875, BJ, Przyb. 241/04.

²⁹ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 21 IV 1876; 25 IV 1876; 28 IV 1876; 8 V 1876; 12 V 1876, BJ, Przyb. 242/04.

³⁰ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 2 III 1876, BJ, Przyb. 242/04. List Jeana-Léona Gérôme'a do Stanisława Chlebowskiego, dn. 7 II 1876, BJ, Przyb. 237/04.

³¹ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 84, 142.

³² Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 128.

listy polecające³³. Jednakże nie posuwał się nigdy do protegowania swych studentów, czy znajomych na Salonie paryskim. Zapewne sądził, że powinni osiągnąć nagrody jedynie dzięki swym własnym zasługom³⁴. Wraz ze swoimi uczniami podróżował w roku 1873 po Algierii i w 1874 po Egipcie³⁵. Gérôme nie przestawał się interesować losem swych studentów także po opuszczeniu przez nich jego pracowni, odwiedzał ich atelier, oglądał tworzone dzieła, udzielał nieraz krytycznych uwag, pomagał także w zaprezentowaniu ich prac szerszej publiczności. Profesor pomagał między innymi swemu amerykańskiemu uczniowi Thomasowi Eakinsowi³⁶. Gérôme wspierał także innych malarzy – mimo że nie byli jego uczniami – u których dostrzegał talent artystyczny. O wsparcie do Gérôme'a zwrócił się między innymi Artur Grottger. Do swej narzeczonej Wandy Monné pisał z Paryża: "sam [Gérôme] zaręcza o tem że w najkrótszym czasie wyjdę <<na człowieka>>, za jego pomocą i protekcją", a w innym liście donosił: "Dziś dał mi trzy listy polecające, jeden do Goupila, a drugie do dwóch dyrektorów gazet illustrowanych"³⁷.

- [14] Stanisław Chlebowski, po przeprowadzce w roku 1876 ze Stambułu do Paryża, dzięki znajomości z Gérôme'em szybko wniknął w środowisko artystyczne Paryża. Malarz stał się stałym bywalcem salonu Goupilów i Gérôme'ów³⁸, niejednokrotnie był zapraszany do domu Gérôme'ów w Normandii³⁹, bywał na przyjęciach organizowanych u Goupilów, gdzie spotykał się świat artystyczny⁴⁰. Chlebowski starał się utrzymywać kontakt z francuskimi artystami, z chęcią gościł ich także w swej pracowni⁴¹. Jego atelier odwiedzali malarze będący również bliskimi znajomymi Gérôme'a. Wizytę złożył mu Paul Baudry, którego Chlebowski poznał w Egipcie w roku 1875⁴². Odwiedził Chlebowskiego także podziwiany przez niego Ernest Meissonier⁴³. Polski malarz brał udział w balu zorganizowanym przez Mihály Munkácsy'ego w jego efektownej pracowni⁴⁴. W Paryżu poznał też Alexandre'a

³³ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 106, 128

³⁴ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 128.

³⁵ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 92.

³⁶ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 169.

³⁷ Maryla Wolska i Michał Pawlikowski, *Artur i Wanda. Dzieje miłości Artura Grottgera i Wandy Monné*, Medyka, Lwów 1928, vol. 2, 5, 75.

³⁸ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 12 X 1877; 25 XI 1877, BJ, Przyb. 242/04.

³⁹ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 25 VIII 1878, 26 VIII 1878, BJ, Przyb. 243/04.

⁴⁰ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 24 I 1879, BJ, Przyb. 244/04.

⁴¹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 18 II 1877, BJ, Przyb. 242/04.

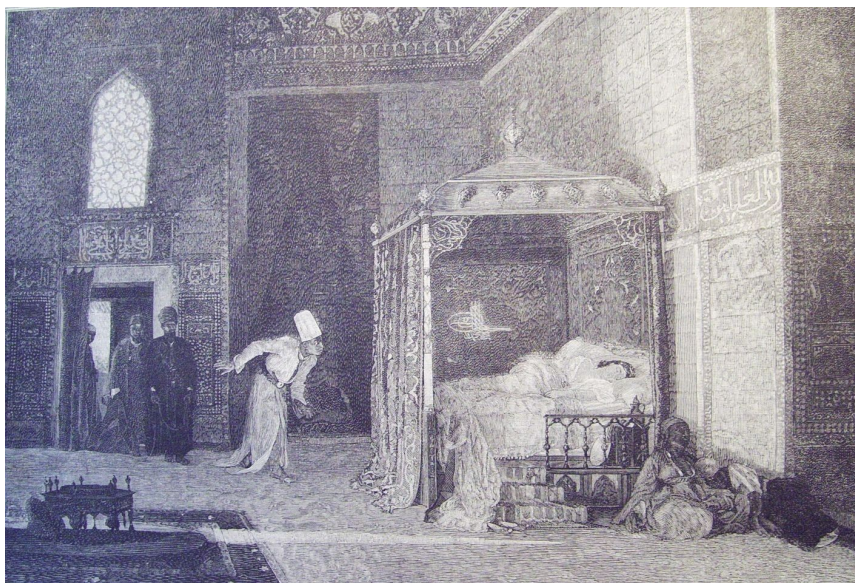
⁴² List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 24 III 1875, BJ, Przyb. 241/04.

⁴³ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 14 III 1879, BJ, Przyb. 244/04.

⁴⁴ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 15 X 1877, BJ, Przyb. 242/04.

Cabanela⁴⁵ oraz podtrzymywał zawartą w Stambule znajomość z Albertem Pasinim, który także przyjaźnił się z Gérôme'em⁴⁶.

- [15] Serdeczne kontakty artyści umacniali obdarowując się prezentami. Przebywając w Turcji Chlebowski przesłał Gérôme'owi wschodnie stroje, za które malarz obiecał mu podarować swoje szkice⁴⁷. W roku 1879 Gérôme był w Turcji, gdzie zakupił dla Chlebowskiego orientalne przedmioty i broń⁴⁸.
- [16] Zapewne dzięki znajomości z Gérôme'em Chlebowski już w roku 1876 dostał pierwsze zamówienia od Alberta Goupila⁴⁹. Po przeprowadzce do Paryża malował obrazy dla firmy Goupila również w roku 1877⁵⁰. Także od roku 1877 Chlebowski zaczął współpracować z amerykańskim przedstawicielem Goupilów – Michelem Knoedlerem⁵¹. Artysta nigdy bezpośrednio nie przyznał w korespondencji ze swą rodziną, że intratne zlecenia zdobył dzięki wsparciu Gérôme'a, jednak możemy podejrzewać, iż to właśnie dzięki niemu nawiązał współpracę z Goupilami i Knoedlerami.

4 Stanisław Chlebowski, *Dramat w haremie*, 1877, reprodukcja za "Tygodnik Powszechny" 1880, półrocze II, s. 567

⁴⁵ List Alexandre'a Cabanela do Stanisława Chlebowskiego, reprodukcja obrazu *Narodziny Wenus*, listopad 1877 r., BJ, Przyb. 237/04.

⁴⁶ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 22 XII 1877, BJ, Przyb. 242/04. List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 1 I 1878, BJ, Przyb. 243/04.

⁴⁷ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 1 V 1874, BJ, Przyb. 241/04.

⁴⁸ List Jeana-Léona Gérôme do Stanisława Chlebowskiego, dn. 11 VII 1879, BJ, Przyb. 237/04.

⁴⁹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 1 II 1876, BJ, Przyb. 242/04.

⁵⁰ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 30 III 1877; 12 IV 1877; 28 IV 1877, BJ, Przyb. 242/04.

⁵¹ Knoedlerowie zamówili u Chlebowskiego obrazy także w roku 1878, 1879, 1880 i 1881.

- [17] Gérôme udzielał rad swym studentom ze Szkoły Sztuk Pięknych, a także innym artystom ceniącym jego zdanie. Mistrz zawsze bardzo krytycznie oceniał dzieła swych uczniów, nigdy nikomu nie schlebiał i nikogo nie faworyzował⁵². Doradzał im, aby dokładnie studiowali naturę i uważnie wykonywali szkice. Twierdził, że powinni zawsze poszukiwać prawdy. Jednakże nie popierał ślepego realizmu, sądził, że naturę należy idealizować⁵³. Gérôme nie cenił twórczości Courbeta⁵⁴. Wiele cech ujemnych odnajdywał także w pracach Puvis de Chavannesa, twierdząc, że ignoruje on konstrukcję dzieła i formę postaci⁵⁵. Pewny swych idei, kategorycznie przeciwstawiał się wystawieniu w roku 1884 prac Eduarda Maneta w Szkole Sztuk Pięknych⁵⁶. Zwalczał także impresjonistów, w roku 1900 podczas Wystawy Światowej próbował skłonić prezydenta republiki, aby nie oglądał sali, w której prezentowano ich twórczość⁵⁷.
- [18] Niejednokrotnie Gérôme udzielał wskazówek także Chlebowskiemu. W grudniu roku 1876 Chlebowski zaczął malować obraz przedstawiający scenę w haremie, gdzie pod osłoną nocy do łoża sułtanka zbliżają się eunuchowie, którzy zamierzają udusić ją jedwabnym sznurem (*Dramat w haremie*). Do podjęcia tematu skłonili Chlebowskiego jego przyjaciele – Jean-Léon Gérôme i Albert Goupil⁵⁸. Obraz ten został wystawiony na Salonie w roku 1877, zakupił go król Holandii – Wilhelm III⁵⁹. Swoje kolejne większe dzieło, ukazujące *Sułtana Bajazeta w niewoli u Tamerlana* (1878), Chlebowski poddał ocenie swego mistrza Gérôme'a, który wyraził pozytywną opinię⁶⁰. Płótno to zostało wystawione na Salonie w roku 1878 i znalazło nabywcę w osobie Benedykta Tyszkiewicza⁶¹. Chlebowski prosił też o radę Gérôme'a, malując w roku 1878 obrazy zamówione przez firmę Knoedlerów⁶², a w roku 1881 konsultował z nim płótno ukazujące *Żebraków przed meczetem Hassana w Kairze* (1881)⁶³.

⁵² Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 171.

⁵³ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 160.

⁵⁴ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 160, 173, 174.

⁵⁵ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 161.

⁵⁶ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 128.

⁵⁷ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 156.

⁵⁸ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 26 XII 1876, BJ, Przyb. 242/04.

⁵⁹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 21 VII 1877, BJ, Przyb. 242/04.

⁶⁰ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 1 I 1878; 10 I 1878; 7 III 1878, BJ, Przyb. 243/04.

⁶¹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 26 V 1878, BJ, Przyb. 243/04. *Explication des ouvrages de peintures, sculptures, architectures, gravure et lithographie des artistes vivants*, Paris 1878, 44.

⁶² List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 29 IX 1878, BJ, Przyb. 243/04.

⁶³ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 17 III 1881, BJ, Przyb. 245/04.

- [19] Gérôme dawał rady Chlebowskiemu także podczas jego wieloletniej pracy nad *Wjazdem Mahometa II do Konstantynopola* (Chlebowski zaczął malować obraz w roku 1874 i nigdy go nie ukończył). Mistrz twierdził, że Chlebowski wprowadził zbyt wiele szczegółów w całej kompozycji, a zwłaszcza w architekturze ukazanej w tle. Gérôme był wówczas jeszcze pewny, że energia Chlebowskiego pozwoli mu ukończyć dzieło. Sugerował jednak, iż powinien malować obrazy o małym formacie⁶⁴. Po kilku latach żmudnej pracy Chlebowskiego Gérôme zwracał uwagę na kolejne niedociągnięcia. Sądził, że nie potrafi on uchwycić właściwych proporcji postaci – namalował zbyt duże głowy i nadmiernie sztywne szyje. Także konie nie zostały ujęte właściwie – ich szyje były za krótkie. Malarz w sposób nienaturalny ujął także postać Mahometa II⁶⁵.
- [20] Gérôme udzielał rad i ułatwił wejście w świat artystyczny Paryża także żonie Stanisława – Marii z Mikułowskich. Chlebowski poznał swą przyszłą małżonkę w roku 1876 w Krynicy i już wówczas zauważył w młodej osobie niepospolity talent. Maria przesyłała polskiemu malarzowi do Paryża swoje prace, które on zaprezentował Gérôme'owi i Goupilowi. Obrazy te znalazły w ich oczach uznanie⁶⁶. Także po ślubie (1880), gdy Chlebowski zamieszkali w Paryżu, Maria poddawała swoje prace ocenie Gérôme'a, który wypowiadał się o nich bardzo pozytywnie⁶⁷. Był to szczególnie i niecodzienny dowód uznania ze strony Gérôme'a, uważającego, że kobiety nie potrafią tworzyć dzieł oryginalnych, a jedynie powielają już znane wzory. Negatywnie odnosił się także do możliwości studiowania przez kobiety malarstwa⁶⁸. Dowodem talentu artystki może być fakt, iż obrazy Marii Chlebowskiej zakupił nawet nowojorski marszand firmy Knoedlerów⁶⁹.
- [21] Metoda pracy Gérôme'a nad dziełem była przykładem typowo akademickiego warsztatu. Malarz po przemyśleniu kompozycji wykonywał wstępny szkic, następnie opracowywał studia z modelu, poszukiwał niezbędnych strojów i akcesoriów, po czym malował wstępny nieduży szkic olejny. Płótno zaczynał tworzyć od nakreślenia postaci, jako ostatnie malował tło⁷⁰. Zapewne Gérôme wpoił i ugruntował w Chlebowski takim system pracy. Zgodnie ze wskazówkami mistrza Chlebowski dużo czasu poświęcał na wykonywanie studiów z natury – w Turcji i Egipcie szkicował i malował spacerując po ulicach, natomiast

⁶⁴ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 14 II 1876, BJ, Przyb. 237/04.

⁶⁵ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 2 XI 1879, BJ, Przyb. 237/04.

⁶⁶ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 7 III 1878, BJ, Przyb. 243/04.

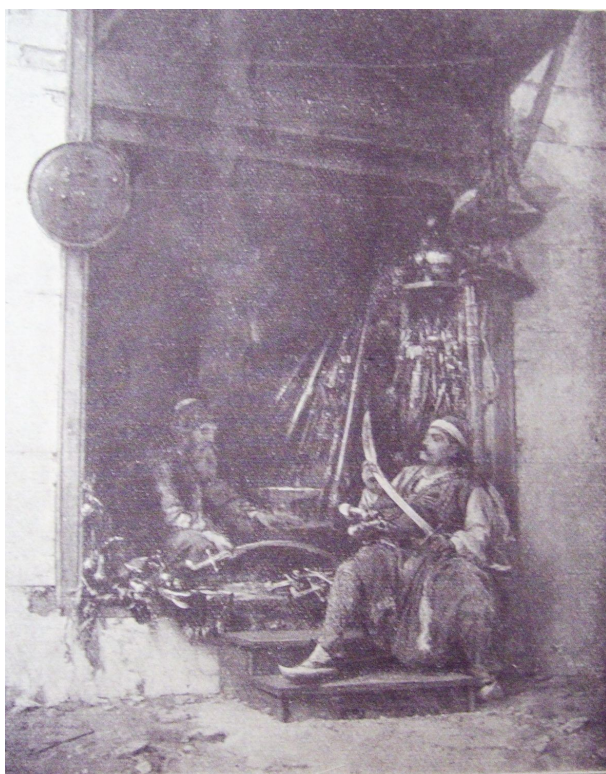
⁶⁷ Listy Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 2 II 1880; 19 III 1880; 17 IV 1880, BJ, Przyb. 245/04.

⁶⁸ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 166, 167.

⁶⁹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 22 V 1880, BJ, Przyb. 245/04. Firma Knoedlerów zamówiła u niej dwa obrazy również w roku 1881. Zob. List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 30 V 1881, BJ, Przyb. 245/04.

⁷⁰ Ackerman, *The life and work of Jean-Léon Gérôme*, 162, 163.

w Paryżu rysował studia z modela, a także ze wschodnich przedmiotów. Chlebowski podobnie jak Gérôme starał się nigdy nie malować przedmiotów, których nie widział. Z dumą odnotowywał, że wszystkie szczegóły ukazane na obrazie *Sułtan Bajazet w niewoli u Tamerlana* zostały namalowane z natury⁷¹. Chlebowski potrafił w swoim paryskim atelier przy ulicy Prony w Paryżu, dzięki kolekcji wschodniego rzemiosła artystycznego, zrekonstruować wschodni sklepik złotnika lub kawiarnię⁷². Gérôme, przygotowując się do malowania obrazu, starał się analizować dawne stroje, broń i inne akcesoria. Analogicznie pracował Chlebowski – przed rozpoczęciem malowania *Wjazdu Mahometa II do Konstantynopola* studiował miniatury, oglądał kolekcje, malował i szkicował studia i szkice strojów, broni i uprzęży. Pracując nad kompozycją, Gérôme wykonywał najpierw niewielkich rozmiarów olejny szkic. Podobnie czynił Chlebowski, na przykład przed malowaniem płótna *Sułtan Bajazet w niewoli u Tamerlana* wykonał mniejszy szkic olejny.

5 Stanisław Chlebowski, *Handlarz starej broni*, 1879, reprodukcja za "Tygodnik Ilustrowany" 1925, półrocze I, s. 150

- [22] We wrześniu roku 1881 Chlebowski doznał paraliżu. Wobec tych okoliczności rodzina malarza znalazła się w bardzo trudnej sytuacji. Wsparł ją wówczas Gérôme, który wraz z innymi artystami zorganizował loterię na rzecz Chlebowskich i przekazał na nią swoje prace⁷³.

⁷¹ List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 10 III 1878, BJ, Przyb. 243/04.

⁷² List Stanisława Chlebowskiego do Kamilli, Ksawery i Heleny Chlebowskich, dn. 25 XI 1880, BJ, Przyb. 245/04.

⁷³ List Jeana-Léona Gérôme'a do Marii Chlebowskiej, brak daty, BJ, Przyb. 245/04.

- [23] Osiem lat po śmierci Chlebowskiego w roku 1892 w paryskim czasopiśmie *La Nouvelle Revue* ukazało się opowiadanie "Profils d'anonymes. Le Polonais". Jego autorką była Léontine de Nittis, żona malarza Giuseppe de Nittisa. Głównym bohaterem opowiadania jest Teodor Schlewanowsky, były nadworny malarz sułtana, tworzący sceny orientalne, posiadacz cennej kolekcji. Pierwowzorem postaci Schlewanowsky'ego był Stanisław Chlebowski⁷⁴. W opowiadaniu tym Schlewanowsky został omotany przez handlarza antyków Martina Labarussiasa, który skłonił go do zaciągnięcia kredytu na zakup willi. Gdy malarz uległ paraliżowi, który wywołały nękające go troski, Labarussias nakłonił jego żonę do sprzedaży kolekcji w Hôtel Drouot. Aukcja nie miała jednak publicznego charakteru i była wyreżyserowana przez podstępного Labarussiasa, któremu udało się w ten sposób przejąć kolekcję Schlewanowsky'ego⁷⁵. Léontine de Nittis tworząc swą opowieść wiele faktów zaczerpnęła z biografii Chlebowskiego, jednak zawarła w niej również motywy niezgodne z rzeczywistością. Poszczególne postacie de Nittis niewątpliwie wzorowała na znajomych malarza. Interesująca jest szczególnie osoba Martina Labarussiasa, który miał ogromny wpływ na Schlewanowsky'ego, a także na jego żonę. Wśród przyjaciół Chlebowskiego możemy także odnaleźć Alberta Goupila i Gérôme'a. Goupil podobnie jak Labarussias był marszandem i kolekcjonerem, jednak należy pamiętać, że Goupil zmarł, podobnie jak Chlebowski, w roku 1884. Natomiast czarny charakter z opowiadania jeszcze przez wiele lat cieszył się z posiadania kolekcji malarza. Zbieraczem wschodnich przedmiotów był również Gérôme, on podobnie jak Labarussias miał kilka córek, które musiał wyposażyć. Być może de Nittis wzorowała negatywną postać właśnie na jego osobie. Możemy jednak stwierdzić, że nie przedstawiła Gérôme'a zgodnie z prawdą.
- [24] Jak wynika z powyższych rozważań Jean-Léon Gérôme miał istotny wpływ na życie Chlebowskiego. Niewątpliwie był jego mistrzem i artystą, którego Chlebowski szczególnie cenił i podziwiał. Gérôme nadawał niejednokrotnie bieg jego życiu – skłonił go do opuszczenia Turcji, poznał z Albertem Goupilem i ułatwił otrzymanie zamówień. Zawsze darzył polskiego malarza życzliwością. Nawet wtedy, gdy nie szczędził mu krytycznych uwag, czynił to ze względu na jego dobro. Gérôme zainspirował Chlebowskiego do podjęcia niektórych tematów, wpłynął także na jego sposób pracy.

Artykuł opracowano dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, projekt badawczy: "Stanisław Chlebowski, Nadworny Farbiarz Jego Sułtańskiej Mości. Życie i twórczość".

[<top>](#)

⁷⁴ Rozszyfrował to już dziennikarz czasopisma *Kraj*, zob. *Kraj* 4 (1892), 13.

⁷⁵ Léontine de Nittis, "Profils d'anonymes. Le Polonais", *La Nouvelle Revue* 1-2 (1892), 338-357.

